

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในสังคมไทย นับแต่ “14 ตุลา”

ฉลาดชาย รมิตานนท์

เนื้อหาของบทความนี้คือ นำเสนอแนวคิดในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสังคม - วัฒนธรรมไทยในช่วงยี่สิบห้าปี คือ นับแต่เหตุการณ์ “14 ตุลาฯ” พ.ศ.2516 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งแม้จะเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานนับได้เสี้ยวศตวรรษเลยทีเดียว พร้อมกันนั้นก็ดูราวกับว่ามีความเปลี่ยนแปลงที่สามารถสัมผัสได้หรือปรากฏการณ์ของความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายและรวดเร็วในทุกมิติ แต่หาวิเคราะห์ดูให้ดีแล้วจะเห็นได้ว่าระบบคิดที่ครอบงำสังคมไทยนั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างเชื่องช้าและลึกลับ กล่าวคือจากระบบคิดที่อนุญาตให้มีเพียง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียว” แล้วคลี่คลายมาสู่ “ความคิดแบบทางสองแพร่ง” แต่ในที่สุด มักจะจบลงที่การคงอยู่ของความคิดกระแสเดียวอยู่เสมอ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงมีความคิดอยู่หลายกระแส แต่กระแสอื่น ๆ ไม่ได้รับอนุญาตให้ปรากฏตัวหรือเติบโตขึ้นมาจนอยู่ในฐานะที่จะท้าทายกระแสหลักได้ อย่างไรก็ตามภาวะ “วิกฤตเศรษฐกิจไทย” ในปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นว่าภาวะที่แท้จริงของสังคมคือ ความหลากหลายและซับซ้อนที่มีมากเกินกว่าจะอนุญาตให้เราคิดอยู่ในกรอบเดียว หรือเลือกแนวทางใดแนวทางหนึ่ง จากเพียงสองแนวทางเท่านั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าภาวะใหม่ทางความคิดของสังคมไทยจะต้องเกิดภายใต้ ความหลากหลายที่มากกว่าสอง และเมื่อเป็นเช่นนี้คำตอบหรือคำอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ จึงมีหลากหลายและซับซ้อนตามไปด้วย การแยกแยะปัจจัยต่าง ๆ ทำได้ยาก รวมทั้งความสามารถในการคาดการณ์ที่เคยคิดว่ามีจะลดลงไป คำตอบที่ง่าย ๆ ในลักษณะครอบจักรวาลจะหมดพลังอำนาจในการอธิบาย คำตอบและหรือคำอธิบายทั้งหลายจะต้องอิงกับเงื่อนไข บริบทตลอดจนกาลเทศะที่ผันแปรไปของแต่ละปรากฏการณ์ ฉะนั้นกระบวนการคิดในสังคมไทยจึงต้องเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา คำตอบและหรือคำอธิบายจะมีลักษณะชั่วคราว จะคลอบคลุมระยะเวลาสั้น ยาวเพียงใดขึ้นอยู่กับเงื่อนไขนานาประการ

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาของกรวิเคราะห์ที่มีประเด็นสำคัญอยู่สามประเด็นที่สมควรจะต้องทำความเข้าใจร่วมกันในบางระดับดังนี้

หนึ่ง ขอเท้าความคร่าว ๆ เรื่องกระแสความคิดที่เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ ด้วยเหตุผลว่า 14 ตุลาฯ ไม่ใช่อุบัติเหตุทางประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นความต่อเนื่องของพัฒนาการทางความคิดในสังคมไทย ที่สืบทอดมาจากอดีตและมีผลถึง 14 ตุลาฯ และสืบเนื่องต่อมาจนถึง เหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” พร้อมกันนั้นก็ยังมีผลต่อการปฏิรูปการเมืองที่มีสัญลักษณ์ปรากฏเป็นรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และการเคลื่อนไหวในกระแสต่าง ๆ ต่อไปในอนาคต

สอง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรมเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางมาก เพราะฉะนั้นในที่นี้จะขอใช้ในความหมายที่กะทัดรัดเข้าแต่ในขณะเดียวกันก็สามารถครอบคลุมมิติต่าง ๆ ได้รอบด้าน ความหมายที่ใช้คือ การเปลี่ยนแปลงระบบคิด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมไทย คือการเปลี่ยนแปลงระบบคิด แต่ทั้งนี้มิได้มีความหมายว่าระบบคิดเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปลอย ๆ โดยไม่สัมพันธ์กับวัตถุวิสัยต่าง ๆ ในสังคมไทยตลอดจนระบบคิดจากภายนอกที่เป็นบริบทหล่อหลอม ระบบคิด (ซึ่งมีหลายแนว) ของสังคมไทยอยู่

สาม คำว่า “ระบบคิด” ถูกใช้ในหลายความหมายและหลายสำนักความคิดเช่น ระบบคิดแบบไทย แบบตะวันตก ระบบคิด แบบพุทธ แบบผี แบบวิทยาศาสตร์กับไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นต้น บางสำนักวิเคราะห์ว่า “ความคิด” และหรือ อุดมการณ์” แท้จริงเป็นเพียง “วาท กรรม” ทางความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคม ใครมีอำนาจมากก็สามารถผลักดันวาทกรรมของฝ่ายตนออกมาได้มากเป็นต้น ฉะนั้นหากจะเข้าใจวาทกรรมเหล่านั้น จำต้องพิจารณาบนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่มีอยู่หลากหลายบนฐานของความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ชนชั้น เพศ (ความเป็นหญิง-ความเป็นชาย) อายุ และศาสนา เป็นต้น

ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสน ในที่นี้จะขอใช้แนวคิดการวิเคราะห์หนึ่งที่ไม่ต้องติดกับเงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้ซึ่งเสนอว่า โลกในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าที่ผ่านไปเป็นโลกที่มีลักษณะถูกรวบงำโดย คำที่สะท้อนระบบคิดแบบ “ถ้าไม่เป็นอย่างนั้นก็ต้องเป็นอย่างนี้” (Either-or) ส่วนคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบเป็นต้นมา นั้นกลับแตกต่างไปเลยอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ศตวรรษนี้ เป็นยุคสมัยของคำ หรือระบบคิดและการทำงานที่พุ่มเทให้กับคำว่า “และ” (And) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือในศตวรรษที่ผ่านมา โลกหมกมุ่นอยู่กับความคิดที่ว่าด้วยการแบ่งแยก

(separation) ความคิดเรื่องความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (specialization) และความพยายามต่าง ๆ ในการทำความเข้าใจ (clarity) และความสามารถในการที่จะคาดการณ์ (calculability) ทุกเรื่อง ทุกอย่าง ในโลก แต่นับแต่บัดนี้เป็นต้นไประบบคิดและการกระทำต่าง ๆ จะต้องมุ่งเน้นสภาพการที่หลายสิ่งหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมๆ กันหรือในขณะเดียวกัน (simultaneity) ความมากมายหลากหลาย (multiplicity) ความไม่แน่นอนชัดเจน (uncertainty) ประเด็นต่าง ๆ ในเรื่องของ ความเกี่ยวพัน (connections) ของหลายสิ่งหลายอย่าง ภาวะดึงดูดเข้าร่วมนกันระหว่างส่วนต่าง ๆ (cohesion) การดำรงอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างหลากหลาย การรู้จักทดลองที่จะแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันไม่เฉพาะการค้าขาย แต่รวมทุกเรื่องเช่น ศิลปวัฒนธรรมและความคิด สังคมทุกสังคมจะต้องสนใจต่อการทดลองและเรียนรู้ที่จะอยู่กับวิถีคิดหรือข้อเสนอสี่สาม สี่ห้า ซึ่งเคยถูกกันออกจนตกเวที และต้องทดลองอยู่กับภาวะที่ดูราวกับว่าเป็นภาวะตรงกันข้ามแต่ดำรงอยู่ได้พร้อม ๆ กัน (ambivalence) เช่นภาวะทั้งรักทั้งชัง ทั้งเป็นมิตร และเป็นศัตรู ทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เป็นต้น

เงื่อนไขทางความคิดก่อน “14 ตุลาฯ”

นับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2575 เป็นต้นมาแม้ว่าจะมีการวิเคราะห์บางแนวออกมาว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นเป็น “การชิงสุกก่อนห่าม” สังคมไทยยังไม่พร้อม ประชาชนคนไทยยังไม่พร้อมที่จะปกครองตนเองอันเป็นเหตุให้ ประชาธิปไตยไทยล้มลุกคลุกคลานมาโดยตลอดก็ตามที แต่สิ่งหนึ่งที่ยากที่จะปฏิเสธคือ “สังคมไทย” (ในความหมายรวม ๆ) ได้เปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์ในเชิงชนชั้นแล้ว มีแต่ “ชนชั้นกลาง” และบางครั้ง “ชนชั้นล่าง” ในเมืองบางกลุ่ม จำนวนไม่มากเท่านั้นที่ไม่หยุดการเคลื่อนไหวผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดแม้จะกดหรือขัดขวางมาโดยตลอดก็ตามที พร้อมกันนั้นก็น่าสังเกตว่าแม้คนไทยส่วนใหญ่จะไม่ได้เข้ามาร่วมผลักดันโดยตรง แต่พวกเขาก็มิได้ลุกขึ้นมาปกป้องเรียกร้อง สังคมเดิมให้กลับคืนมาอย่างเป็นขบวนการแต่อย่างใด

ในช่วงต้นของยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ภาวะของระบบคิดในสังคมไทยตั้งแต่ระดับกลางขึ้นไป ถูกสร้างให้เป็นสองขั้วตรงกันข้ามหรือสภาวะทางสองแพร่ง กล่าวคือ “ถ้าไม่ใช่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชก็จะต้องเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย”

(มีรัฐสภา) ไม่เช่นนั้นก็จะต้องเป็นไปในทางกลับกันคือ “ไม่เอาระบอบประชาธิปไตยแต่จะเอา สมบูรณาญาสิทธิราช” แต่หลังจากที่ความพยายามในการกู้ระบบเดิม (เช่น กบฏบวรเดชา 16 ต.ค.2475) ไม่ประสบความสำเร็จ ระบบคิดแบบทางเลือกเพียงสองทางก็เริ่มย้ายขั้วใหม่เมื่อต้นปี พ.ศ.2476

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความขัดแย้งทางอุดมการณ์ หรือเป็นความขัดแย้งอันเกิดจากการช่วงชิงการนำในหมู่ “คณะผู้ก่อการ” ก็ตามที่ หรืออาจเกิดจากการยอมไม่ได้อีกต่อไปของพลังอนุรักษ์นิยมก็ดี ทำให้เกิดความคิดในแบบ “ถ้าไม่เอาอย่างนั้น ก็ต้องเอาอย่างนี้” อันใหม่ขึ้นมาคราวนี้ปรากฏออกมาในรูป “ถ้าไม่ใช่ประชาธิปไตยก็ต้องเอาสังคมนิยม” รูปธรรมของความขัดแย้งที่เกิดจากความคิดแบบต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งนี้คือ “เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ” ซึ่งรัฐบาลในยุคนั้นได้มอบให้หลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) เป็นผู้กลาง และต่อมาได้มีพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวออกมาว่าทรงคัดค้านเค้าโครงการฯ ดังกล่าวนี้ ต่อมาในวันที่ 2 เมษายน 2476 พระองค์ท่านได้ทรงพระปรมาภิไธยเพื่อประกาศใช้ **พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์** ตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี โดยไม่ผ่านการพิจารณาของสภาฯ โดยให้เหตุผลว่าการก่อให้เกิดขึ้นหรือแม้แต่เพียงพยายามก่อให้เกิดขึ้นซึ่งคอมมิวนิสต์ จักเป็นเหตุนำมาซึ่งความหายนะแก่พระราชรัฐ

ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ภาวะของระบบคิดในสังคมไทยถูกสร้างให้เป็นแบบทางสองแพร่ง “ถ้าไม่ใช่ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชก็ต้องเป็นการปกครองแบบมีรัฐสภา” หรือไม่ก็เป็นไปในลักษณะตรงข้ามคือไม่เอาระบบรัฐสภาแต่ต้องกลับคืนสู่สมบูรณาญาสิทธิราชแต่ต่อมาเมื่อความพยายามที่จะกู้ระบบเดิมกลับคืนมา (เช่น กบฏบวรเดชา) ไม่ประสบความสำเร็จ ระบบคิดแบบทางเลือกเพียงสองทางดังกล่าวก็เริ่มย้ายขั้วหรือทางสองแพร่งใหม่ ภาวะนี้เกิดขึ้นเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างสมาชิกคณะราษฎรด้วยกันเอง ฝ่ายหนึ่งรู้จักกันในนาม “สายทหาร” มี จอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นหัวหน้า ส่วนอีกสายหนึ่งคือสายพลเรือนมีหลวงประดิษฐมนูธรรม หรือ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้า ทางเลือกเพียงสองทางชุดใหม่คือ “ถ้าไม่ใช่ประชาธิปไตยก็ต้องเลือกสังคมนิยม”

อย่างไรก็ตามภายใต้องค์ประกอบของหลายปัจจัย เช่น การใช้กรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ให้เกิดภาพด้านลบต่อฝ่ายที่ชูวาทกรรม สังคม

นิยมก็ดี ความหวาดกลัวการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดต่อการผลิตผังโครงสร้างอำนาจและ
ผลประโยชน์ในสังคมไทยของฝ่ายอนุรักษนิยมก็ดีมีผลทำให้ ต้องเลือกเส้นทางประชาธิปไตย
เสรีนิยม แต่เพียงสายเดียว

อนึ่งควรตั้งข้อสังเกตว่า หนึ่งวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยมเริ่มวางตัวผูกมัด
อยู่กับความเป็นอนุรักษนิยมอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกก็ว่าได้ สองวาทกรรมสังคมนิยมถูกระบุ
อย่างชัดเจนว่าไม่เหมาะสมกับวัฒนธรรมไทยจนถึงขั้นเป็นอันตรายต่อประเทศชาติโดยเฉพาะ
สถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นของ “คู่บ้านคู่เมือง” ที่สังคมไทยถึงอย่างไรจะขาด
เสียมิได้

อย่างไรก็ตามระบบคิดทางการเมืองในสังคมไทยได้มาถึงจุดเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง
หนึ่งเมื่อปลายทศวรรษของปีพุทธศักราชสองพันสี่ร้อยเก้าสิบคือในปี พ.ศ.2498 จอมพล ป.
พิบูลย์สงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติพรรคการเมืองต่อสภาฯ โดยใช้
เหตุผลว่าระบอบประชาธิปไตยได้ก้าวล่วงมากกว่า 20 ปี แล้วถึงเวลาที่จะให้มีการก่อตั้งพรรค
การเมืองขึ้นในสมบูรณ สภาฯ เห็นชอบด้วยลงมติให้ประกาศใช้เป็นกฎหมาย เมื่อ 26 กันยายน
ปีนั้นเอง

จากนั้นได้มีการตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาหลายพรรคทำให้ดูราวกับว่าน่าจะมีการ
นำเสนอ วาทกรรมทางเลือกเกิดขึ้นหลากหลายวาทกรรม แต่ดูเหมือนว่าในบรรดาพรรค
การเมืองที่เกิดขึ้นมากมายนั้นในภาพรวมแล้วมีการเสนอ วาทกรรมทางเลือกออกมาเป็นเพียง
ทางสองแพร่งเช่นเดิม กล่าวคือ “ไม่ประชาธิปไตยเสรีนิยม ก็ต้องสังคมนิยม” แต่ในความเป็น
จริงในเชิงดุลของอำนาจแล้วพรรคการเมืองใหญ่ๆ 2 พรรค คือ พรรคเสรีมนังคศิลา ที่มี
จอมพลป.พิบูลสงครามเป็นหัวหน้าพรรค กับพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์เป็น
หัวหน้าพรรค ต่างก็ชูวาทกรรมประชาธิปไตยเสรีนิยม ด้วยกัน ทั้งคู่ ส่วนพรรคที่ชูวาทกรรม
สังคมนิยม แม้จะได้รับอนุญาตให้ปรากฏต่อได้ แต่ก็ขาดพลัง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าระบบคิดใน
สังคมไทยโดยเฉพาะทางการเมือง ถูกกำหนดให้มีทางเลือกเดียว ซึ่งหมายความว่าเท่ากันไม่มี
ทางเลือกทางความคิดนั่นเอง ทางเลือกถ้าหากจะมีก็เป็นเพียงทางเลือกที่มีต่อตัวบุคคล กลุ่ม
คน (พรรคการเมือง) และหรือคุณสมบัติของคนเหล่านั้น โดยเฉพาะหัวหน้าพรรค